

ПРЕДМЕТИ ТА АКСЕСУАРИ МАГІЇ: ІСТОРИЧНИЙ РАКУРС

Корнєєва Л.Л., Солодка К.Ю.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті досліджуються історичні форми магії. З'ясовується коло предметів, які використовувались у магічних практиках різних історичних епох. Відстежується зв'язок магічних предметів з матеріальною культурою кожної епохи. Звертається увага на використання сучасних технологій в магічних ритуалах. Робиться висновок про вторинність ролі ритуальних предметів у магічних практиках.

Ключові слова: магія, річ, фетишизм, технологія, культура.

Постановка проблеми. Магія займає помітне місце в культурі на всіх етапах її розвитку, є складовою індивідуальних характеристик будь-якої культури. Із давніх-давен магія була важливою частиною людського життя й віддзеркалювала всі його особливості. Ми живемо в добу інформаційного суспільства. Нас оточує велика кількість різноманітних технологій, за допомогою яких життя стає більш комфортним і які, здавалось би, цілком можуть вигравати конкуренцію за право вважатися справжніми чудесами. Надзвичайно зріс рівень науки, знань та освіченості широких мас. Здавалось би, що до питань магії сьогодні будуть звертатися лише науковці, які прагнуть відшукати щось нове у філософських та історичних науках. Але, як не дивно, інтерес широких кіл сучасних людей до магії не згасає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Магія та різноманітні магічні практики не тільки здавна приваблювали, спокушали таємницями надзвичайного доволі широкого маси, але й привертала увагу дослідників як значна й багатопланова наукова проблема. Традиції наукового вивчення феномену магії налічують декілька століть та вельми потужну бібліографію. Серед науковців, чії праці стали класичними у цій царині, слід згадати Джеймса Джорджа Фрезера з його фундаментальною й дотепер вельми часто згадуваною працею «Золота гілка» [15] (1890), у якій дослідник дає своє визначення магії, пропонує власний поділ магії на структурні компоненти. Не можна оминути увагою і роботу Люсьєна Леві-Брюля «Надприродне у первісному мисленні» [11] (1931), у якій автор не тільки вводить саме поняття первісного мислення, але й детально описує хід мислення первісної людини стосовно магії, а також проводить порівняння мислення людини прадавніх часів і мислення людини сучасної. Серед інших відомих науковців, що займалися вивченням феномену магії слід назвати також Е. Тайлора, Б. Маліновського, Е. Леві, М. Томпсона, М. Еліаде, А. Кроулі, С. Токарева, К. Коха та низку інших. Серед українських дослідників попередніх століть, що досліджували різні аспекти магії, слід виділити В. Антоновича з його працею «Колдовство: документы – процессы – исследование», опублікованою у далекому 1877 році [2].

Сучасна наука також не обходить увагою проблематику магії. Про це свідчить значна кількість захищених за останній час з даної теми наукових дисертацій [7] та опублікованих статей [3; 8]. Українські науковці також не залишаються осторонь даного питання. Т. Адамус у своїй праці «Магічні практики на території Гетьманщини та на підросійських землях України у XVIII ст.» [1] на основі судових протоколів XVIII ст. досліджує практики сільських українських відьом та знахарів. У культур-антропологічному ракурсі розглядає феномен магії та аналізує проблему відповідної термінології Л. С. Гоц [5; 6]. Як форму езотеричного знання розглядає магію А. А. Савченко [12]. У контекстах

філософсько-культурологічного дискурсу та художньої творчості досліджує магію О. О. Смірнова [13; 14]. Методологічні проблеми вивчення проблематики магії розробляє О. Гінда [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, існує доволі значна літературна база, яка присвячена дослідженню сутності, історії, ролі та місця магії в розвитку людства та специфіці окремих магічних практик. У наукових працях з'ясовуються питання про саму природу магії, дається її загальна характеристика та поділ на структурні компоненти. Досліджуються форми та практики магії у різні історичні часи та у різних культурах: від часів первісних культур і до сучасності. З'ясовуються історичні трансформації у ставленні людей до магії. Але мало висвітленим на сьогодні залишається питання залежності магічних практик від загального матеріально-технологічного культурного тла. На нашу думку, даний аспект дослідження є досить важливим, оскільки отримані результати можуть бути використані з метою демістифікації феномену магії та у просвітницьких цілях.

Мета статті. Отже, метою даної роботи є дослідження залежності магічних практик від технологічних особливостей та матеріальної складової культури. Встановлення такої залежності дозволить у значній мірі поглибити розуміння сутності феномену магії.

Виходячи з поставленої мети ставиться завдання: дослідити, які саме об'єкти та речі використовуються у магічних практиках у різні періоди історії культури; довести, що предмети, засоби та самі ритуали, які використовуються у магічних діях, залежать від конкретно-історичної форми матеріальної культури і поширених у ній технологій. Відповідь на питання, як же саме впливає розвиток технологій на магічні практики має важливе значення перш за все тому, що відповівши на нього ми станемо на сходинку вище до відповіді на питання – що ж таке магія, яке місце вона посідала і посідає у житті людини.

Виклад основного матеріалу. Вважається, що магія виникла ще за епохи кам'яного віку, тобто за часів існування первісного суспільства. Дослідники припускають, що магічні вірування існували вже у неандертальців, які жили 50-80 тис. років тому. Проте, на етапі синкретизму магія ще не була відокремлена від загального масиву вірувань. Тільки з часом з континуального простору первісної культури почали виділятися окремі вірування, такі як фетишизм, тотемізм, анімізм та магія. Оскільки походили вони з одного первинного джерела нематеріальних людських потреб, то між цими демаркованими сучасними дослідниками практиками вірувань було чимало спільного простору. В даному разі для нас це важливо у тому плані, що з'ясовуючи, відповідно до теми даної публікації, коло використовуваних у магічних діях в найдавніші часи предметів та об'єктів, ми цілком можемо апелювати й до інших вірувань.

З'ясовуючи питання про те, що саме використовували первісні люди для своїх магічних обрядів, вочевидь, в першу чергу слід звернути увагу на предмети-фетиші. Фетишем же, як відомо, міг стати будь-який предмет, який своїми особливостями (кольором, формою тощо) міг бути виділеним з кола подібних предметів і з якоїсь причини вразити уяву людини. На той час це могли бути камінь, частина дерева, зуб тварини, дзьоб птаха, панцир черепахи і тому подібні природні об'єкти. Рідше фетишем міг бути й звичайний малюнок або ж навіть татування на тілі. З появою культу предків їхнє висічене на глині або ж дереві зображення також стає фетишем. Стосовно праслов'ян, то їхніми фетишами були стулки річкових черепашок, рибоподібні піщанникові чуринги, камінці-фетиші. Характерно, що за невиконання прохань фетиш могли викинути або ж покарати іншим способом. Наприклад, представники африканських племен для того щоб фетиш краще запам'ятав або ж краще виконав прохання, іноді могли подряпати або побити його. У контексті нашого дослідження цей факт зайвий раз підкреслює, що сам сакральний предмет як такий займає підпорядковане місце, є лише знаряддям людської волі. Крім того, даний приклад важливий саме у фетишизмі, адже, вважається, що магія відрізняється від фетишизму тим, що у ній надзвичайні, надприродні вміння та сили демонструє саме людина (тоді як у фетишизмі надприродними якостями наділяється предмет). Як бачимо, навіть у фетишизмі сакральний предмет – якщо він може бути покараний – все ж таки підпорядковується людській волі.

Ще однією формою прадавніх вірувань був тотемізм – віра у надприродні зв'язки племені з певною твариною чи рослиною, яка вважалася прародителем. Вважається, що своїх тотемів первісні люди шанували та берегли, адже вважали, що образивши тотем можна накликати біду. Разом з тим, існують свідчення й про полювання на тотемну тварину та вживання її у їжу. Але важливо в контексті нашого дослідження, що убивати тотемну тварину можна було лише за умови дотримання певних обрядів. Підкреслимо, що саме людська поведінка, формально відіграна ситуація, виконуваний людиною ритуал, а не задіяний у ньому об'єкт сам по собі, є й тут дечим визначальним, першочергово значимим.

Таким чином, за часів первісних культур магичними предметами були здебільше природні об'єкти, і вже тоді людська воля, ритуал, а не предмет як такий, мали домінуюче значення.

З появою ремесел та розвитком матеріальної культури магичні ритуали надзвичайно урізноманітнюються. У культурах Стародавнього Сходу, Античності та Середньовіччя за предметами, які використовувалися у магичних обрядах, можна було чимало дізнатися про культуру та рівень її розвитку.

Навчившись виплавляти метал, люди активно використовують його для вироблення зброї, прикрас, предметів побуту. Але майже відразу металеві вироби починають використовуватись і в магії. З'являються, наприклад, магичні дзвіночки, які, за уявленнями, здатні відганяти нечисті, злі сили. Спочатку такі дзвіночки використовувалися під час народження дитини. Пізніше й християнська церква, яка прийняла чимало елементів ритуальної магії, почала використовувати дзвони, як засіб захисту від бід та хвороб, приборкування негоди та бурі.

З розвитком ткацтва та прядіння в магії поширюється використання ниток та тканин, особливо червоних, які також використовувалися для захисту від злих сил. Дуже часто на тканині малювали

різноманітні зображення, які, на думку тогочасних людей, також мали певну магичну дію.

Неабиякого значення для урізноманітнення магичних процедур та ритуалів набуває винайдення пергаменту та паперу. Адже тепер магичні заклинання, сакральні знаки можна було зберігати на постійних носіях. Дуже часто уривки священного письма записувалися на кусочки паперу та носилися як амулети. Крім того, самі процедури проведення магичних практик стало можливим записувати та передавати з покоління у покоління. Зазначимо також, що наш час старовинні рукописи стали важливим джерелом вивчення даної теми.

На становлення у культурі торговельних відносин магія відразу ж відгукується широким використанням у різноманітних обрядах грошей. Дуже часто гроші використовувалися як талісмани. Наприклад, відомо, що у Візантійській імперії використовували як амулети мідні монети із зображенням Олександра Македонського. Нормани (германці) під час грабів та захоплення здобичі часто ховали, закопували скарби, адже вважали, що все здобуте ними представляє невід'ємну частину їхньої особистості.

Реагує магія і на розвиток наукової сфери, – наприклад, виникнення алхімії, яка тісно пов'язана з наукою. Інтерес магії до ртуті (за допомогою якої, як вважали алхіміки, можна перетворити будь-яку речовину на золото), не згасав протягом усієї історії. Ще одним відгуком магії на наукові дослідження стало використання магніту. В епоху Середньовіччя, наприклад, за допомогою магніту, намагались дізнатися – чи вірний чоловік своєї дружині.

Із поширенням християнства важливої ролі у магичних обрядах набуває хрест, який виступає символом вічного життя та покликаний оберігати свого власника від щоденних негараздів. Не обійшли увагою чаклуни і свічку, яка використовується у значній кількості магичних обрядів.

На великі географічні відкриття та колоніальні завоювання європейська магія реагує залученням до своїх практик елементів екзотичних культур. Відмітимо, що за часів колоніальної політики популярою стає магія Вуду, яка спочатку була поширена серед темношкірих рабів. Сама ж релігія Вуду є спадкоємицею традицій африканських вірувань. З'явилася вона приблизно 6 тис. – 10 тис. років тому у Гвінеї та Конго. У магії вуду використовувалась особлива лялька «Вольт», яка вважалась проекцією живої людини, її маленьким двійником, через якого можна було вплинути на саму людину.

В архівах зберіглися справи, які стосувалися чародійства і в українському селі. В. Антонович у праці «Колдовство: документи – процессы – исследование» [2], наводить приклади предметів, які використовували під час магичних практик. В одній із судових справ згадується, що для того щоб вийти жінці заміж, відьма загорнула у вузол кістки, людський зуб та жменю пілу. Із металів використовували золото та залізо. Золото вважалось ліками, а залізо з відповідними замовляннями необхідне було, щоб надати міцності людині. В одній зі справ про чарівництво згадувалося про закопане біля хати залізо зі старого плугу, – щоб господарям гарно жилося. У магичних практиках українці використовували й тварин. Найчастіше це були коти (важалося, що якщо щось зробити щось коту, то можна нашкодити і його господарю), кури, роги тварин, шкури змії, гнізда вужів, шкіра вужів. Нашкодити здоров'ю людини можна було якщо підкласти жабу у глиняній посудині під час сну.

Неабиякого значення для ворожіння мала свічка. Щоб нашкодити людині у церкві перед ялтарем

її ставили вогнем вниз а не вгору. Для недобрих справ використовували також червоні нитки, взяті з під сліду людини землю, сміття, вуглики з печі, відрізки вірвовок, які служили для звону у коло колах. З тіста робили спеціальні калачі, які вшали на дерева, щоб вони проявили свою магічну дію. Ворожили також на вогні, воску, дьогтю, смолі. За словами В. Антоновича, щоб усі ці предмети діяли, – потрібно були знати особливу форму заговорів та заклинань. Предмети могли набути магічних властивостей тільки у певних діях або у співставленні з іншими предметами. У контексті ж нашого дослідження зауважимо, що перелік магічних предметів дає нам доволі широке уявлення про життя українського села тієї доби. Фактично, в магічних практиках використовувалось усе, що було під рукою у той час.

Сучасність не є виключенням ані у плані популярності магії (як би це не було дивним), ані у плані використання типових для культурної епохи предметів у якості магічних та появи особливих магічних обрядів у найзначніших сферах сучасного життя. Так, одним з найпопулярніших предметів для магічних дій на сьогодні є фотографія. Особливо часто фотографія функціонує у популярних «приворотях». За словами магів, підійде будь-яка фотографія, але краще, щоб це була фотографія-портрет, зроблена не пізніше ніж за рік до проведення ритуалу. За допомогою фотографії можна, вважається, провести і магічний ритуал для свого особистісного зростання.

Масовість навчання та освіти у сучасній культурі також знайшли свій відгук у магії. Доречно буде згадати про студентські обряди та ритуали, пов'язані зі здачею екзаменів. Деякі зі студентів говорять, що варто намочити палець чорнилом, щоб знання написані цими чорнилами «увійшли» у людину. Щоб отримати відмінну оцінку у взуття під п'ятку кладуть монету номіналом у п'ять копійок.

Перед екзаменом категорично забороняється мити голову, бо «знання змиються».

Крім того, на сьогодні спеціалісти з магії надзвичайно широко використовують усі переваги доби інформаційної культури. Газети, журнали, телебачення та Інтернет просто переповнені оголошеннями про «спадкових знахарів», «магів» «відьом». На просторах Інтернету легко знайти книги з практичної магії, інструкції відносно того, як самому в домашніх умовах можна провести різноманітні магічні обряди.

Висновки і пропозиції. Дослідивши особливості поширення тих чи інших магічних предметів у ту чи іншу культурну епоху, ми отримали підтвердження висунутої на початку гіпотези, що магія фактично є суб'єктивним відображенням тієї чи іншої доби, її культурно-історичних особливостей, стану матеріальної культури, технологій. З розвитком технологій, науки, соціуму у магічних практиках з'являються нові інструменти та ритуали. Від особливостей культурного часу залежить не тільки набір аксесуарів магічних дій, але і сфери їх застосування. На першому плані будь-якого магічного ритуалу виступає людська воля, людська проекція. Можна також сказати, що магія еволюціонує разом з культурою, а отже, напевно може апелювати до позалюдських, сакральних сфер буття. Проведене нами дослідження, серед іншого, у черговий раз підтверджує слова Дж. Фрезера про те, що «магія – це асоціація ідей, між якими не існує реального причинного зв'язку; магія дозволяє розумній людині домінувати над іншими» [15, 156], та думку Алістера Кроулі, що магія – це «наука і мистецтво змінювати життєвий простір у відповідності з волею» [10, 45].

Дослідження магічних практик може дати, у перспективі, дуже багато інформації про стиль та особливості життя буд-якої культури, її технології та матеріальну базу, цінності та пріоритети, – що може надати спрямування й новим дослідженням у цій царині.

Список літератури:

1. Адамус Т. Магічні практики на території Гетьманщини та на під російських землях України у XVIII ст. // Краєзнавство. – К., 2010, № 3. – С. 56-62.
2. Антонович В. Колдовство. Документы – процессы – исследования. – СПб. – 1877. – 139 с.
3. Белоусова Е. В. Старая и новая магия // Вестник Челябинского государственного университета. – Челябинск: ЧелГУ, 2009. – № 42. – С. 19-25.
4. Гінда О. Інноваційний формат досліджень традиційної народної магії оглядово-бібліографічний дискурс / Вісник Львівського університету. Серія філол. 2009. – Вип. 47. – С. 106-118.
5. Гоц Л. С. Концептуальне дослідження сутності магії: термінологічний аналіз / Культура України. Збірник наукових праць. Випуск 34. – Х., 2011.
6. Гоц Л. С. Магія крізь призму культур-антропологічного підходу: історія аналізу проблематики / Культура України. Збірник наукових праць. Випуск 35. – Х., 2011.
7. Ермолина Ю. В. Магія как культурно-религиозный феномен: Дис. канд. филос. наук. – Орел, 2009. – 155 с.; Марков М. А. Магія как бинарная система и её влияние на процесс формирования мировоззрения современного человека: Дис. канд. филос. наук. – Ростов н/Д, 2004. – 165 с.; Рыжкова Н. Н. Генезис, эволюция и формы магии: Дис. канд. филос. наук. – Ростов н/Д, 2006. – 157 с.; Павлова В. А. Магія как форма внеаучного знания и психологического воздействия: Дис. канд. филос. наук. – Чебоксары, 2000. – 180 с.
8. Ермолина Ю. В. Наука и внеаучные формы знания в современной культуре (на примере магии) / Ю. В. Ермолина // Известия Российского Государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. № 38(82): Аспирантские тетради. Ч. I. (Общественные и гуманитарные науки): Научный журнал – СПб., 2008. – № 38. – С. 76-86.
9. Ионин Л. Новая магическая эпоха / Л. Г. Ионин // Логос. – 2005. – № 2. – С. 156-173.
10. Кроули А. Магія в теории и на практике. – М.: Локид. Миф, 1998. – 346 с.
11. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. – М.: Педагогика-Прес, 1994. – 604 с.
12. Савченко А. А. Постмодерна магія у контексті енергоінформаційної парадигми / Культура України. Випуск 38. 2012.
13. Смірнова О. О. Магічна практика у контексті художньої творчості / Культура України. – 2014. – Вип. 46. – С. 151-158.
14. Смірнова О. О. Магія у контексті філософсько-культурологічного дискурсу / Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – К., 2014. – С. 179-186.
15. Фрезер Дж. Золотая ветвь: исследование магии и религии // Антология мысли / Пер. с англ. М. К. Рыклина Эсмо. 2006. – 356 с.
16. Эллиаде М. Азиатская алхимия. – М., 1998. – 325 с.

Корнеева Л.Л., Солodka Е.Ю.

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ПРЕДМЕТЫ И АКСЕССУАРЫ МАГИИ: ИСТОРИЧЕСКИЙ РАКУРС

Аннотация

В статье исследуются исторические формы магии. Выясняется круг предметов, которые использовались в магических практиках разных исторических эпох. Прослеживается связь магических предметов с материальной культурой каждой эпохи. Делается вывод о вторичности роли ритуальных предметов в магических практиках.

Ключевые слова: магия, вещь, фетишизм, технология, культура.

Korneeva L.L., Solodka K.Y.

Nizhyn Gogol State University

MAGIC ATTRIBUTES AND ACCESSORIES: HISTORICAL PERSPECTIVE

Summary

The historical forms of magic are examined in the article. Range of items that have been used in magical practices of different eras are figured out. The connection of magic items with material culture of every epoch is observed. Our attention is drawn to the use of modern technology in magic rituals. The conclusion about the secondary role of ritual objects in magical practices is made.

Keywords: magic, thing, fetishism, technology, culture.

УДК 304.2

ТРАНСФОРМАЦІЇ ШЛЮБУ ТА ВІДНОШЕННЯ БАТЬКІВ ДО ДІТЕЙ ЯК РІВНОБІЖНІ ІСТОРИЧНІ ПРОЦЕСИ

Корнеева Л.Л., Донець А.О.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті розглядаються історичні трансформації таких соціальних інститутів як шлюб та сім'я. Простежуються форми шлюбу як подружніх стосунків. Проводиться демаркація між поняттями шлюбу та сім'ї. З'ясовуються тенденції еволюції взаємовідносин між батьками й дітьми. Робиться висновок про спільну спрямованість певних принципів культурно-історичних трансформацій шлюбу та стосунків між батьками й дітьми.

Ключові слова: шлюб, сім'я, батьки і діти, ювенальна юстиція.

Постановка проблеми. Будь-які явища та процеси, в тому числі й соціальні, характеризуються кількісними та якісними змінами протягом свого існування. Під дією та впливом певних чинників і факторів вони поступово трансформуються, видозмінюються, удосконалюються. Протягом усіх етапів історичного розвитку культури відбувався й розвиток суспільства, здійснювалася перебудова стосунків між його членами, відбувалися зміни у формах його організації. Трансформації не минули й таку соціальну інституцію як сім'я. Інститути родинних взаємовідносин виникли ще за часів існування найдавніших суспільств, проте протягом історичного розвитку людства змінювалися й канони сім'ї, відбувалися трансформації у ставленні подружжя один до одного, а також виникали зміни у відношенні батьків до власних дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми шлюбу і сім'ї утворюють коло питань, яке у всі часи й у багатьох ракурсах турбувало й турбує не лише пересічних людей, а й науковців. Власні погляди щодо обставин виникнення та існування шлюбу й сім'ї висловлювали ще історики та філософи античності, серед яких слід відзначити Аристотеля, Платона й Демокрита. Суто ж наукова розробка даної теми почалась з XVIII століття

працями Ж.-Ж. Руссо, Ж.-Ф. Лафіто, Дж. Міллара. У XIX-XX ст. у якості дослідників певних аспектів історії формування сімейно-шлюбних відносин виступили Ф. Ар'ес, Й. Я. Бахофен, Дж. Мак-Леннан, М. Мід, Л. Г. Морган, К. Поппер, Б. Рассел, Е. Я. Фукс, Ю. І. Семенов та ін. На сучасному етапі дослідження не припиняються, й питання шлюбу та сім'ї розглядають у своїх працях Е. Гідденс, С. І. Голод, В. І. Добреньков, С. М. Іконнікова, А. І. Кравченко, В. П. Кравець та інші науковці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поняття «інститут шлюбу» та «інститут сім'ї» не є тотожними. Згідно з визначеннями В. І. Добренькова та А. І. Кравченка, шлюб – це інститут, який регулює відносини між статями, а сім'я, у свою чергу, регулює відносини між подружжям і стосунки між батьками та дітьми [4, с. 167]. Американський соціолог XIX ст. Е. С. Богардус зазначив, що шлюб – це перепустка для чоловіків та жінок у сімейне життя [4, с. 168]. Починаючи свою роботу над проблематикою сімейно-шлюбних стосунків, ми виявили, що як вітчизняні, так і зарубіжні науковці здійснюючи комплексний аналіз широкого спектру проблем шлюбних і сімейних стосунків, фактично не використовують компаративний підхід до аналізу взаємин між подружжям